

BAŤOVA TOVÁRNA

opět ožívá

Jedna z nejrozsáhlejších přeměn bývalé továrny na rezidenční oblast, jakou můžeme v České republice vůbec vidět, probíhá už několik let v třebíčské čtvrti Borovina. Bývalé Baťově továrně, již místní neřeknou jinak než „fabrika“, hrozil naprostý zánik. Díky spolupráci města a mnoha firem se zde ale buduje zcela nová čtvrť využívající původní výrobní budovy, stěhují se sem lidé i firmy a mimo jiné zde vzniklo zábavně-vědeckotechnické centrum s unikátní projekcí na kouli, která je raritou nejen ve střední Evropě.

Chceme-li se podívat na historii třebíčské „fabriky“, musíme zabrousit až do 16. století, kdy ve městě žil Řehoř Budišovský, který se zde narodil v roce 1541 a který založil dynastii koželuhů. Toto řemeslo si Budišovští (později Budischowští) předávali z otce na syna. Největšího rozkvětu dosáhl tento rodinný podnik v polovině 19. století, kdy jej vedli bratři František a Karel Budischowští. Byl to právě progresivní Karel, který se rozhodl osamostatnit a v místě zvaném Borovina na Stařečském potoce vybudoval nový závod vybavený moderními stroji.

VZESTUPY I PÁDY

Karel začal spolupracovat s rakousko-uherskou armádou a jeho c. k. privilegiovaná továrna na kůže a obuv Karel Budischowsky a synové získala monopol na vojenskou obuv a výstroj. To zpo-

čátku znamenalo obrovský rozmach továrny, která v dobách své největší slávy na přelomu 19. a 20. století zaměstnávala 1100 lidí přímo a další tisíce z její výroby profitovaly nepřímo, později to však byl důvod jejího úpadku. Po rozpadu monarchie a vyhlášení ČSR se firma totiž marně domáhá svých pohledávek. Výroba je proto omezována, dělníci jsou propouštěni. V roce 1922 se stroje zastavují úplně, po půlroce ale podnik začíná znovu vyrábět, byť ve velmi omezené míře, reorganizuje produkci, postupně se orientuje zejména na dámskou obuv a po vzoru firmy Baťa zavádí prodej ve vlastních prodejnách. Firma tak dokázala znovu nabrat dech a po několika letech i slušně prosperovat, s příchodem celosvětové hospodářské krize se však opět dostala do problémů. V roce 1930 již není schopna platit své půjčky, a tak ji 28. března 1931, tedy před 85 lety, pře-

bírá firma Baťa. S tím přichází další éra borovinské továrny.

Za Baťova působení v Třebíči se proměnila celá západní část města a přilehlé okolí. Kromě výstavby 122 typických baťovských domků, které stejně jako ve Zlíně navrhl Baťův dvorní architekt prof. Vladimír Karfík, vzniku sportovišť či tělocvičen došlo i na rozsáhlou přestavbu celé „fabriky“.

Po znárodnění se podnik přejmenoval na Závody Gustava Klimenta a později na BOPO (zkratka pro Boty, Ponožky). Tento podnik v době socialismu patřil mezi největší svého druhu u nás, své výrobky dodával zejména na výchozí trhy, část produkce ale odebíral i Západ. Během druhé poloviny 20. století se také rozšířily výrobní kapacity, v areálu vyrostly nové budovy. BOPO však nezvládlo ekonomickou transformaci po sametové revoluci a v 90. letech minulého století začalo postupně upadat. V roce 2000 byl podnik dán do likvidace, čímž končí historie borovinské továrny, započatá rodem Budischowských.

OD RUIN K NOVÉ ČTVRTI

Chátrající areál bývalé továrny mezi lety 2000 až 2010 vypadal jako z katastrofického filmu, a objevilo se dokonce nebezpečí, že by jej mohly různé pochybné společnosti využít jako skládku toxického odpadu, k čemuž mělo bývalé BOPO licenci. Naštěstí se tak nestalo a do areálu se postupně začali vracet podnikatelé a obnovovat výrobu. Jako první přišly firmy, které se vrátily k produkci bot a ponožek, i když rozhodně ne v dřívějším objemu. Areál však i nadále působil

01 > Nynější podoba „Hradu“ a „Brány“. Současná moderní bytová výstavba v „Hradu“ vlastně navazuje na 40. léta 20. století – tehdy zde bydlelo několik rodin, než se přestěhovaly do Baťových domků.

02

02 > Zdevastovaná budova bývalé kotelny v roce 2010. Nyní v ní sídlí ekotechnické centrum Alternátor a dům dětí a mládeže.

značně nevhledným dojemem, což vedlo k myšlence přeměnit jej v architektonicky zajímavou městskou část, kde by bylo místo jak pro výrobu, tak i pro bydlení, společenské využití a různé služby. Lze říct, že tato myšlenka byla doslova vnuknutím, které napadlo Richarda Horkého, ředitele společnosti TTS, jež je největším investorem v Borovině.

„Pamatuji si to jako dnes. Byl jsem zrovna v rakouských Alpách, když mi najednou bleskl hlavou nápad fabriku zachovat. Proč ji bourat? Má svoji bohatou historii a je či byla spjata s životy desetitisíců obyvatel Třebíče,“ vzpomíná Richard Horký, kterého díky tomu můžeme zcela právem označit za otce celého tohoto rozsáhlého projektu. „Řekl jsem si, že mnohem lepší by bylo ji přeměnit v krásnou moderní čtvrť, kde budou nejen sídlit firmy, ale kde hlavně budou bydlet lidé. Vždyť to nádherné prostředí v údolí Stařečského potoka může být oázou klidu a bude se v něm dobře žít. Musel jsem na to pořád myslet a okamžitě po návratu jsem začal zjišťovat možnosti.“

Ty byly velmi dobré, návrh navíc padl na úrodnou půdu i v trebíčském zastupitelstvu, které Horkého vyslyšelo a vzápětí začalo projednávat. Velmi brzy změnilo územní plán a mohlo se začít s přípravami.

Díky společné aktivitě města a soukromých společností (TTS, JMA, SVA, Elektro Klíma aj.), které koupily jednotlivé objekty, se tak začal rodit projekt re-

vitalizace celého areálu. Prvním krokem bylo zrušení zastaralé čistírny odpadních vod a napojení vodovodu na městskou soustavu. Modernizovala se také trafostanice a elektrické rozvody.

Stěžejní činností, jíž se zabývá zmíněná firma TTS, je rozvod tepla do trebíčských domácností, podniků, ale například i nemocnice. Hlavní surovinou, kterou pro výrobu tepla používá, je biomasa (v současnosti asi 89 % výroby pochází z tohoto zdroje, 10 % tvoří kogenerace a jen necelé 1 % plyn). V letech

03 > Budova nynějšího Alternátoru a domu dětí a mládeže Třebíč. Snímek pochází ze 60. let, kdy zde fungovala kotelna. Komín vlevo stále stojí, využívá jej firma TTS pro spalování biomasy.

2009–2011 v areálu proto staví novou kotelnu s označením Teplárna ZÁPAD, která využívá právě spalování biomasy, konkrétně dřevní štěpky. Při této výstavbě byl využit původní 120 metrů vysoký komín, ostatní budovy jsou nové.

Zároveň se budují i nové sítě, které jsou potřebné pro budoucí moderní čtvrť, vzápětí i dopravní napojení na město včetně nové kruhové křižovatky a přemostění Stařečského potoka, nechybí ani rekonstrukce komunikací, přibývají nová parkovací stání.

04

04 > Projekční koule je chloubou Alternátoru – v Evropě jich najdeme jen osm

05 > Budova Alternátoru a domu dětí a mládeže je chloubou současné Boroviny. Vznikla přitom z bývalé kotelny, která se měla původně zbourat.

BYTY I ŠKOLKA

Vznikají další a další projekty, které se zabývají možným využitím původních budov. Od projektů se přechází k činům, takže původní Baťovy, ale i Budischowského budovy opět ožívají, stejně tak novější stavby z 60. a 70. let 20. století.

V neokubistické budově zvané „Brána“, kde dříve sídlilo ředitelství továrny, se tak nyní nachází 11 podporovaných bytových jednotek a také zdravotní středisko s lékárnou. Dalších 27 bytů vzniklo i v přílehlém „Hradu“, kde bývala administrativní část továrny. A právě v „Hradu“ nyní najdeme i mateřskou školu,

čímž se vyšlo vstříc obyvatelům areálu, ale také všem ostatním, kteří chtějí, aby si jejich dítě už od malička osvojovalo cizí jazyk – školka je totiž jako jediná v Třebíči česko-anglická.

„Plánujeme otevření další třídy a minijeslí. Zájem je velký a my se snažíme rodičům vyjít maximálně vstříc. I proto naše školka funguje od půl sedmé ráno do šesti večer,“ upozorňuje ředitelka MŠ Na Hradě Anna Jourová. Nejen děti z mateřské školy využijí i nové dětské hřiště s tartanovým povrchem a moderními prolézačkami, které vzniklo na prostranství pod „Bránou“.

SUPERMODERNÍ TECHNOLOGIE V PŘESTAVĚNÉ KOTELNĚ

S dětmi souvisí i přestavba budovy staré kotelny pocházející z roku 1963. Při projektování nové čtvrti byla nejdříve v plánu její demolice, firma TTS se však dohodla s městem na její přeměně v nový dům dětí a mládeže a také v jedinečné ekotechnické centrum, které se svým vybavením může počítat mezi špičku nejen v České republice, ale i v rámci celé Evropy. Nese název Alternátor a zábavnou formou se snaží vzdělávat návštěvníky v oborech fyziky, moderních technologií a také ekologie, přičemž k vidění je zde technika včerejška, dneška i zítřka. Nejvýznamnějším exponátem je totiž unikátní projekční koule, tzv. Science on a Sphere.

„Takové jsou v republice pouze dvě a v Evropě je jich jen osm,“ podotýká Richard Horký, pro něhož je Alternátor srdeční záležitostí, a dodává: „Získali jsme ji od amerického Národního úřadu pro oceán a atmosféru, který na ní simuluje nejrůznější atmosférické jevy.“

Alternátor tak mohou využívat i školy. I proto má centrum licenci od ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, která jej opravňuje nejen ke vzdělávání dětí, ale také k pořádání kurzů pro pedagogy. Obří koule ale neslouží jen jako učební nástroj, nýbrž také jako sofistikovaná vědecká pomůcka.

„Přebíráme data z NASA, přičemž jsou to data skutečná a často v reálném čase. Využíváme ale i přesné záznamy

06 > Ulička Budischowského nenese jméno po zakladateli borovinské „fabriky“ náhodou. Opravené budovy na levé i pravé straně totiž pocházejí ještě z Budischowského éry, tedy z přelomu 19. a 20. století.

a výpočty z předchozích let,“ vysvětluje vedoucí projektu Martin Janík a pokračuje: „Návštěvníkům tak můžeme ukázat například nejen možnosti předpovědání počasí, ale také třeba průběh vlny tsunami po zemětřesení v roce 2011. V reálném čase také vidíme třeba i letecký provoz nad celou zeměkoulí nebo lodní provoz na všech mořích a oceánech. A neomezujeme se jen na naši planetu – kromě Země totiž máme nasnímané i další planety a měsíce sluneční soustavy.“

Kromě projekční koule se však v Alternátoru můžeme seznámit i s využitím biomasy a dalších energetických zdrojů nebo na modelu domu ve skutečné velikosti zjistit, kolik průměrná domácnost ročně spotřebuje energie. Alternátor se však vrací i do minulosti – ve výstavní části totiž najdeme nejrůznější stroje, které dříve sloužily v třebíčských továrnách.

Jedna třetina Alternátoru je vyčleněna i pro dům dětí a mládeže, jenž se do těchto nových prostor přestěhoval z naprosto nevyhovujících podmínek.

HLEDÁ SE NÁPLŇ

Vedle „Brány“ najdeme i nejmodernější fitness centrum v Třebíči, které v budově, jež byla postavena v roce 1915 ještě za Budischowského éry, zřídil třebíčský zubař Jan Blažek. Ten říká: „Chtěl jsem fitko, které bych si mohl přizpůsobit tak, aby bylo opravdu něco extra. K tomu jsem potřeboval prostorné přehledné sály s galerií, což klientům poskytuje mimořádné zážitky.“

V Borovině ale sídlí třeba i chráněná dílna, kde handicapovaní vyrábějí ručně dělné věci, nebo sociální poradna Tre-MediaS. Bývalá továrna ale často ožívá i různými kulturními a společenskými akcemi. Od dubna do prosince zde každý měsíc bývají trhy regionálních výrobků, pořádají se zde akce pro děti i pro dospělé.

Například budova z roku 1969, která dříve nesla název Experiment, tak poskytuje prostory festivalu Beerhouse. A díky 4800 m², na kterých se tato společensko-kulturní akce koná, se tak může označovat za největší pivnici v republice, na jejíž podiích vystupují desítky kapel nejrůznějších žánrů.

I Experiment se ale časem promění v obytný dům, přičemž jejich obyvatelé možná budou využívat také prostor nedaleko stojící budovy č. 54 z roku 1935. Zde totiž vznikne parkovací dům, který bude sloužit jak rezidentům, tak i návštěvám Alternátoru či různých kulturních akcí. ×

Mgr. Milan Krčmář

07 > Ve středu celého areálu stojí nejstarší budovy pocházející ještě z dob Karla Budischowského, tedy z přelomu 19. a 20. století. I ty jsou nově opraveny a využívají je zejména firmy. V šedé budově vlevo sídlí podnik Selva Shoes vyrábějící boty, který tak navázal na borovínskou tradici.

BOROVÍNSKÝ AREÁL SLOUŽÍ LIDEM

Nejsem si zcela jist, že právě pan průmyslník Baťa by byl ze současného stavu „svého areálu“ nadšen. Rozhodně si myslím, že daleko spokojenější by byl pan architekt Karfík a to zejména s faktem, že jeho lehký železobetonový skelet, s válcovými sloupy s velkoplošnými okny a typickými parapety z rezného cihelného zdiva, oslovil nejen uživatele z počátku 20. století, ale neméně jej oceňují i uživatelé z počátku století 21. Rozhodně jsou ale ze záchrany borovínského areálu nadšení přátelé českého kulturního dědictví, do kterého industriální architektura, případně i historické industriální technologie, jednoznačně patří. Rádi by měli být i občané Třebíče, kterým k židovské čtvrti i církevním památkám, zapsaným na Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO, přibýlo i „industriální město“ z počátku 20. století. Celý projekt konverze je postupně realizován zejména díky pochopení zastupitelů i vedení města, ale i díky dobré spolupráci s příslušným pracovištěm Národního památkového ústavu, byť areál není pod památkovou ochranou. Rozhodující osobností pro záchranu celého areálu je Ing. Richard Horký, ředitel společnosti TTS Třebíč. V borovínském areálu jsme se sešli poprvé 13. září v roce 2014 u příležitosti inaugurace publikace „Industriální topografie – Kraj Vysočina“, autorského

kolektivu VCPD FA ČVUT Praha. Tehdy nás přímo nadchly plány záchrany celého areálu, kdy jednotlivé práce na jeho záchraně již byly zahájeny. O novém využití lokality Borovína informovala čtenáře svým článkem Ing. arch. Eva Dvořáková v říjnovém čísle časopisu STAVITEL z téhož roku. O tom, co je možno dokázat za jediný rok, jsme měli možnost se přesvědčit přímo v areálu, kde se uskutečnila dne 22. října 2015 konference BROWNFIELD TŘEBÍČ 2015. Těším se už dnes, že budu mít příležitost spolu s mnohými čtenáři tohoto článku navštívit Třebíč i 9. září 2016 u příležitosti Dne památek techniky a industriálního dědictví, pořádaného v rámci EHD 2016. Jsem přesvědčen, že příspěvek Mgr. Milana Krčmáře zaujme i čtenáře STAVITELE.

Ing. Svatopluk Zídek
Kolegium pro technické památky
ČKAIT & ČSSI